

Напомене за беседу о највишем изразу историјске савести човечанства

Историја је знамо космички процес кроз који се на веома разнолике начине може да прати, уз све падове и повремена узмицања, човеков напредак. Из обилне историјске документације запажамо исто тако колико је тај напредак заснован на вери у добро, у победу бољег, у победу савршенијег; при чему се запажа и то да је баш та вера и наша снага која нас одржава у борби и усавршавању.

Богослови прате историчаре и њихова саопштавања указујући са своје стране како и на који начин у том гигантском кретању и вере у могућност напретка, присуствује и наша нада у осмишљеност напретка, и поред обавезно научно предвиђеног трагичног краја света. Јер ниједан наш скуп или програм рада, за који се боримо да остварујемо, није могућ без вере да историја у свом кретању није управљена ка Добру или Љубави; или да вечно мењање и није ништа друго до стално и непрекидно откривање Добра које је на свој начин прикривено, али које се коначно појављује и стално утврђује. Богослови у ствари указују да је то вера Цркве, вера у присуство Божје у историји, или да је Бог у којег ми верујемо Бог историје и њених процеса, или гаранција присуства слободе у историји, или наше вере у Слободу и у Добро, Љубав као основу лепоте појаве живота.

Рекло би се да је ово само једно богословско тврђење, а за које би скептичко-рационалистички расположени члан модерног друштва тражио доказ. Богослов би се у овом случају могао да задржи на интелектуалној историји човечанства кроз коју се толико очигледно и толико снажно изражава стално човеково интересовање за то што је у оквиру богословског става а за шта се тражи доказ. Коначно то је питање крајње или последње реалности из које се појављује или на коју се ослања живот.

Занимљива је чињеница, о чему имамо сведочанства на првом месту у интелектуалној историји човечанства, да у оним периодима човековог развоја када се највише сумњало у богословске ставове, или у присуство Божије у историји, да се одмах у том истом времену сумње рађао и један појачан интерес за богословске анализе историје и живота. Јер је природа човековог ума таква, закључило се на основу искуства, а о томе је писао и један од истакнутих теоретичара сумње и агностицизма филозоф Давид Хјум, да се дуго не може остати у сумњи, јер се не може владати и понашати на основу усвојене сумње ни неколико часова.

Истина је да је сумња један природан део рада човековог ума; она га стално прати кроз историју, увек је уз његово питање: шта су ствари? Како објашњавати промене? Одакле нам долази појам о праведности или сазнање моралног поретка у свету? Где је извор нашој радозналости и слободном испитивању у слободном мишљењу?

Одговор на ова питања важан су или пресудан део човекове интелектуалне активности. Све те своје одговоре човек је увек брзо излагао сумњи. Прве по-

кушаје решења и одговоре да објасни свој положај у свету човек је изражавао кроз стваралаштво свога ума које данас називамо митовима. У то мпогледу познати су нам религиозни системи старог Вавилона, Египта, Персије, Индије, Кине, Грчке. Али се у античкој Грчкој први пут радикално и посумњало у њих; потражеен је научнији одговор. Позната нам је Старојонска школа са својим ставом било о води или неодређеном или ваздуху као основи свега. У даљем свом развоју човек је убрзо узреаговао на ове материјалистичке тенденције тумачења „кретања и промена“ и у новој Питагоријској школи учило се о „математичкој основи свих ствари“, али у оквиру бројева „религиозно тумачених“, који имају своје „тајанствено“ значење „очишћења“ и „бесмртности“ душе, са посебним нагласком на „тајанственост“ броја ТРИ. И ово гледиште врло брзо је било изложено сумњи; познати грчки мудраци, софисти, атомистичари, пробали су да се „научније“ приближе свим овим питањима неприхватајући и дефинитивно одбацујући све дотадашње покушаје у тражењу објашњења или разумевања и на другој страни живота као израза Ума. Али и овај скептицизам изазвао је у античкој Грчкој достојан одговор, појаву великих система као што су били Сократов, Платонов и Аристотелов, са учењем о врлини Знања, појма највишег Добра, Непокренутог покретача, или Бога; изложили су сумњи, међутим, и ове системе мислиоци стојичке или епикурејске филозофије. То је време када се дефинитивно поверовало да истине уопште и нема; и у највишем успону те сумње у човековој интелектуалној историји појављује се и ОТКРИВЕЊЕ, или одговор на питање о појави свега оног што човека интересује, одговор који утврђују свети оци; био је то један број дубоких религиозних мислилаца великог и толико значајног периода људске историје познатог као „латристичко доба“, доба формирања хришћанске догматике учења Цркве. Када се међутим у појави „арапске филозофије“ оживљавају материјалистичке тенденције античке филозофије у данашњој Западној Европи, кроз интелектуалну активност, посебно, тзв. авероиста, појављују се као одговор низ изврских мислилаца, схоластичара, а посебно Тома Аквински.

Када је и овај период човекове интелектуалне активности изгубио свој замах свежине, освежен је новим сумњама, али и новим стваралачким импулсима утврђења истине ОТКРИВЕЊА, или истине Св. писма и Св. предања; то је у исто време и доба даљег развоја и примене математике и геометрије, чији је највиши израз рад инжењера и архитекти величанствене катедрале Св. Софије у престоници прве хришћанске државе Константинопољу; а онда све обилније у све богатијем искуству грађевинске, научне и организационе човекове делатности. Познајемо ове лествице човековог успона као период низа „ренесанса“, међу којим и Ренесанс у Италији када се сумња и верује, али и човеков интелект све више и више афирмише у развоју и у унапређењу. Сетимо се епископа Николе Кузанског који се залаже за обнову разбијеног јединства Цркве али и ради на математичким анализама са ослонцем на догму о једном и бескрајном Богу; сетимо се астронома и научника као што су били Галилеј, Коперник, Кеплер, Њутн, који уз саопштавање својих научних испитивања редовно истичу и своју веру у истине Откривења, нарочито се интересујући за питања догме о Светој Тројици.

Када се посумњало у схоластички систем тумачења ОТКРИВЕЊА појавили су се заиста изванредни мислиоци и научници као што су били Бекон, Декарт, Лајбниц. У пуној слободи свога стваралачког рада саопштили су нам резултате истраживања, што је био и значајан корак напред на лествици успона човековог усавршавања. Реформација и Контрареформација условљују ово поднебље, оно је тешко и болно, али ипак слобода није могла да буде угушена; победила је савест човечанства, или законитост моралног поретка света; практично се осетила сва важност догматске истине о човековом несавршенству, или о разбијеном лику Божијем у човеку. Из тога поднебља, из којег је човек изашао још више рационалистички расположен, са још дубљим рационалистичким доказима своје вере у моралног Законодавца света; али увек уколеко се са дубљом сумњом веровало у морални поредак света утолико се још више понирало у њега, са још дубљом вером, организовао све јачи отпор у његову одбрану. Тада, када се посумњало и у рационалистичко доказивање постојања Бога појавили су се и мислиоци искуства, тзв. емпиричари Лок, Беркли; сваки опет са своје стране доказујући на основу самог искуства неопходност вере у законитост света која је резултат Божијег ума. Када се посумњало и у овај емпирички метод демонстрације присуства Божије законитости у појави света, као и саме појаве света на основу рада Божијег ума, јављају се низ нових значајних мислилаца који кроз слободу размишљања, и саопштавања тог свог рада, указују на присуство Божије у очигледности присуства у човеку његове савести, моралног за-

кона; јављају се мислиоци, научници, који одбацују свако људско препирање или доказивање о Божијем постојању, као Кант, на пример, истичући само веру у Божије постојање, што би и био најсигурнији пут нашег ослонаца или поверења у Његово присуство у историји. Можда, опет, нико нам јачи или снажнији рационалистички одговор на сумњу Века просвећености у Божије постојање није дао него филозоф Хегел који развој света, манифестације Св. Духа, прати кроз логику дијалектичке догме о Св. Тројници; али је и његова анализа условила појаву нових радикалних сумњи; највиши израз, знамо, да је ова сумња добила у дијалектичком материјализму Карла Маркса и Ф. Енгелса.

У свем овом развоју човекове интелектуалне активности ми лако пратимо и све ове чорекобе сумње, али и одгоре на те сумње, сва напредовања, али и сва узмицања у утврђивању свог погледа на свет и историју и њено разумевање. Огромни су напори дали своје резултате, било када се сумњало било када се опет враћало вери или поверењу у морални поредак света.

На пример, или када се посумњало у све ове напоре, у све ове анализе, било са једне или друге стране, када се отишло и у такву једну сумњу филозофа Шопенхауера, са тражењем излаза у враћању мистичним дохришћанским религијама, појавио се и такав један одговор као, на пример, мислиоца Бергсона који кроз свој систем филозофије оправдава веру наших православних богослова, или систем те вере, са којом су се они у своје време супроставили и мислиоцима који ће условити појаву схоластике. Са тим освежењем православне богословске мисли, њене догматике, логике одбране догме Св. Тројнице ушли смо и у ово наше ново модерно доба.

На пример, и у САД, као одговор на сумње епохе индустријске револуције овог краја света у исправност хришћанског погледа на свет дошао је и одговор у филозофији прагматизма кроз познате америчке мислиоце Пирса и В. Џемса, који су опет на свој начин везани и за поднебље Бергсонове филозофије оправдања богословља Православне цркве.

Кроз ову дијалектику сумње и вере, а кроз развој и све већу мислилачку делатност богослова у европској интелектуалној историји, појављују се низ мислилаца и научника у оквиру филозофских праваца као што су логички атомизам, логички позитивизам, филозофија језика, принцип верификације, и низ других. Сви они заједно решају стара питања о стварима, о облицима промена, о слободи, али стално и увек преиспитују и питања истина Откривења, и уколико га више негирају на свој начин га све више утврђују; јер и по признању једног од најутитијанијих модерних филозофа. Е. Хусерла, оца феноменолошких анализа, који се залаже за „филозофију као строгу науку“, питање о Богу остаје и даље најважније питање у савременој филозофији; то нам потврђују и филозофи егзистенцијалисти, било да усвајају истине Откривења, било да их негирају, сетимо се Берђајева и Карла Јасперса, али и Сартри и Хајдегера.

Сва ова велика светски позната имена, без којих се не може да замисли ни савремена наука, јер кроз решавање питања о појави ствари, њиховим променама, слободи, моралном поретку, решавала су се и питања саме науке, физике, биологије или механике неба, сетимо се Анјштајнове изјаве да је наука резултат тражења истине, а подстрек за то тражење да нам долази од религије, а најуспешнији подстрек да нам је дошао од религије Ст. и Н. завета, због чега, како је изјавио овај велики физичар, није могуће бити велики научник а не бити религиозан, или како изрично каже да није познавао озбиљног научника а да није био религиозан; сетимо се и самог Дарвина који је изјављивао да се процес еволуције не може да разуме без вере у Ум, као оквир у којем се и развоја еволуција ка једном циљу.

Сетимо се и тога да су највећа достигнућа и остварења на пољу уметности добијена кроз веру у Откривење, кроз илустровање истина Откривења; у музици исто тако; у којима гледамо или слушамо како је историја заиста један гигантски процес развоја ка Добру, Љубави, да је Бог присутан у историји.

Међутим, све ово што кажемо само напомињемо уз питање да ли бисмо имали све ове мислиоце, сва дела ових великих мислилаца, научника, уметника, да им нисмо дозволили слободан развој, у детињству усвајање истина Откривења. Није нам тешко замислити колико би смо били сиромашнији да нисмо. Не само сиромашнији, већ и толико неразвијени да те неразвијености не бисмо били ни свесни.

С друге стране ми можемо и не прихватати богословске погледе на свет, али о тим су погледима дискутовали, видимо, највећи умови интелектуалне историје човековог развоја, тако да своју интелектуалну активност не можемо да замислимо без овог питања. Неопходно је онда да се богослов позива на логику прогреса, управо да се прогрес даље не може замислити без залагања

за слободу истраживања, изражавања, јер то тражи савест историјске свести; можемо слободно да кажемо да је тај захтев најузвишенији израз савести човечанства.

Кренемо ли у рад истраживања законитости развоја историје, тражимо ли њено разумевање, а запажамо да то стално и непрекидно чинимо кроз историју, онда не можемо а да не имамо у првом плану нашег рада ову чињеницу савести слободе истраживања, која се увек завршава или креће око питања истина Откривења, истина о којима Црква учи.

Савестан историчар мора да констатује и указује на то како је ова САВЕСТ стално присутна у историји, присутна или неопходно присутна као осећање одговорности, јер је увек ту. Сав рад човека, сва његова борба, сви ратови воде се на крају крајева око веровања, заинтересованости или одговорности око питања ИСТИНЕ, ДОБРА, СЛОБОДЕ, у одбрану моралног поретка. Јер коначно не осећамо ли да постоји нешто „колективно“ што покреће људе и организује институције које нас помажу у усавршавању. На пример, пре него што су се данас научници заинтересовали за проблем „шта је иза атома“, заинтересовали су се за њега, на свој начин, и чланови најнеразвијенијих друштава, још у времену прве земљорадничке револуције, када су тек почели да производе храну а коју су до тада само скупљали, и питали су се шта је иза свега, или од чега у крајњем резултату зависи жетва, где је извор енергије кроз коју зру плодови. То захтева достојанство човека — да разуме људске ствари!

Али оно што је основно, што избија из историје као најочигледнија историјска истина, јесте да је човек у свом напретку тек снажно одлучно кренуо у свом преображају или усавршавању од времена када је добио Откривење, кроз интелектуалну активност светих отаца на васељенским саборима. Из поднебља те нове логике рађа се наш нови свет. Ми смо од тада под доминацијом те логике, логике Откривења, из не смо добили највише дарове, на логику Откривења ослањали су се најисстакнутији мислиоци људске интелектуалне историје, на њој су остварена, знамо, највиша остварења на пољу науке и уметности. Најлепше и најкорисније ми и даље стварамо кроз логичке навике које смо стекли кроз рад Цркве, и поред тога што често нисмо ни свесни тих навика, управо извора одакле су нам оне дошле.

Због тога сасвим слободно можемо да се запитамо: да смо, на пример, кроз историју ометали обим или оним средствима, организовали системе узнемирења, развој религиозног васпитања на основу Откривења, слободу религије, да ли би наша интелектуална историја или наша интелектуална активност имала ону дубину коју има, да ли бисмо имали данашње научне моделе, развој и савремене погледе о човеку, природи, реалности универзума? Истина је, често сумњамо у те истине кроз које смо дошли до својих највиших остварења. Имамо право на то, на ту сумњу као и на одговор, јер кроз њега ми и савлађујемо сумњу у којој се тешко одржавамо; због тога заиста највиши израз историјске савести човечанства јесте омогућавање савршене слободе сваком, слободе да сумња али и слободе да донесе одговор, да га изрази.

Истина је да не значи ако су сви велики људи, челници авангарде научног напретка, неровали у Бога да и ми можемо да верујемо, да смо исто толико пробуђени пред истинама Откривења, већ то само значи да смо одговорни да разумемо извор одакле ови велики људи долазе, из којих и каквих логичких навика, једно разумевање које нас само приморава да држимо наш ум отвореним или да одржавамо рад тих извора, што би био део рада наше савести. Јер морамо бити довољно искрени и признати да смо одговорни за своје друштво, да смо одговорни да се упознајемо са радом оних који су били довољно пробуђени пред савешћу историје, односно историје као слободе. Увек се морамо опомињати на ову одговорност. Историјска савест је јача од нас и она нас контролише. Није потребно да истичемо да уколико се супростављамо овој савести да у том случају ометамо развој највиших вредности, а није ли то огромна одговорност пред историјском савешћу човечанства? С друге стране да случајно не верујемо да смо јачи од ове савести?

Ово питање поставља богослов, али одговор који треба да пружи историчар, на првом месту, јер нам он открива документацију прошлости и њеног искуства, само је део велике мисије за коју се Црква залаже. Јер њено присуство у историји није ништа друго, може нам то да потврди и историчар, до присуство ДУХА у историји, МИСЛИ, ДОБРА или ЉУБАВИ, а без вере у Морални поредак у свету није могућ опстанак ДОБРА у њему, или остварења човека, и то знамо из историје.

Ствар је то заиста савести да отвореним умом, уз добар интелектуални напор, погледамо у дубине историје, али у исто време и у себе, и да послушамо глас савести тих дубина, који ће нам рећи шта треба да радимо — у сваком случају и на првом месту да омогућимо залагање за изразом истраживања, питања и одговора, право на веру чије искуство негује Црква. Јер стваралачка сумња може то бити само у случају ако има право на одговор, на слободан одговор, али и сумња и одговор ствар је хуманизма, или истраживања сваког према способностима и његовој природи, према којој се разликујемо, свако са својим јединственим Ја, слободним и отвореним за рад и развој.